

GASPAR FELIU*

EXISTÍ EL COMTE BERNAT III DE BESALÚ?

INTRODUCCIÓ

Aquest article intenta demostrar que no. I no és aquesta la única sorpresa que depara l'examen de la documentació relativa als darrers comtes de Besalú, fins al punt que podem considerar que al seu arbre genealògic correntment acceptat li sobren rames per una banda i li'n falten per l'altra.¹

Hem de començar per dir que l'estudi dels darrers comtes de Besalú ha estat molt negligit.² De fet és un d'aquells temes en els quals la tradició historiogràfica es converteix en seguidisme: a partir de Monsalvatje, que depèn de *L'Histoire de Languedoc*, Botet i Sisó, Valls i Taberner i Soldevila, Sobrequés, Vajay, Abadal, Fluvià, Aurell i l'autor de la part corresponent a la *Catalunya romànica*, es repeteixen els uns als altres amb petits retocs, afegitons o dubtes.³

* Departament d'Història i Institucions Econòmiques. Facultat d'Econòmiques. Universitat de Barcelona (Diagonal, 690, 08034 Barcelona).

1. *Història de Catalunya Salvat*, vol. II, 1979, p. 67, i *Gran Enciclopèdia Catalana*, veu «Besalú», quadres signats per Armand de Fluvià. Martí AURELL, *Jalons pour une enquête sur les stratégies matrimoniales des comtes catalans (IX-XI)*. En: *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya, vol. I, 1991, p. 303; ID, *Les noces du comte. Mariages et pouvoir en Catalogne, 785-1913*. París, 1995.

2. L'afirmació val per tots els comtats catalans tret del de Barcelona.

3. Claude DEVIC i Joseph VAISSETTE, *Histoire générale de Languedoc*. Toulouse, Edouard Privat, vol. II, 1872, p. 143. Francisco MONSALVATJE Y FOSSAS, *Noticias Históricas del Condado de Besalú*, vol. I, Olot, 1889, p. 113-146. Joaquim BOTET I SISO, *Provincia de Girona*, en: Francisco CARRERAS CANDI, *Geografía general de Catalunya*, Barcelona, s.a. p. 736-737. Ferran VALLS I TABERNER i Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, ed. Selecta, 1977 (1ª ed. 1922), p. 96, 101 i 105. Santiago SOBREQUÉS VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, ed. Teide, 1957, p. 9-11. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *La pre-Catalunya*, en: Ferran SOLDEVILA, (dir.), *Història dels catalans*; vol. II, Barcelona, Ed. Ariel, 1964, p. 774-777, que diu explícitament que segueix Sobrequés. Szabolcs de VAJAY, «L'aspect polítique des trois mariages de Raymond Bérenger le Grand», en: *Amics de Besalú. I Assemblea d'Estudis del seu comtat*. Barcelona, 1968, p. 35-61, especialment les pàgines 49-55. Armand de FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya. Cronologia de comtes i vescomtes*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989 p. 55-58. Martí AURELL, *Jalons*, p. 281-364, especialment les p. 302 (full intercalat) i 350-351. *Catalunya romànica*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. IV, 1990, p. 28.

L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Diago,⁴ primer historiador català que s'atança al tema amb esperit crític i que es preocupà per examinar la documentació, seguí d'aprop la versió de la *Gesta Comitum*, que diu:

*«In comitatu Bisulduni fuit Comes Guillelmus Bernardi cognominatus Grassus, qui duos genuit filios, Guillelmum scilicet qui cognominatur Trunnum eo quod nasum ficticium haberet, et Bernardum Guillelmi (...) et successit ei in comitatu Bernardus Guillelmi filius ejus minor, eo quia vir benignissimus et patientissimus erat. Frater autem ejus major Guillelmus Trunni, quia vir iracundus atque irae impatientissimus haberetur, consensu fratris sui ac quorundam suorum procerum interfectus esse dicitur. Rexit itaque comitatum LX annis et mortuus est anno MCXI. Qui absque prole in ultima aetate effectus, comitatum Bisuldunensem Raimundo Berengarii tertio (...) dimisit».*⁵

De les dues afirmacions que fa l'andònim redactor de la *Gesta* respecte a Bernat II, la primera, la successió del pare mitjançant el consentiment en l'assassinat del germà Guillem II, és falsa: el govern de Guillem II està prou ben documentat. En canvi la segona afirmació, que Bernat II fou el darrer comte de Besalú, és, com demostraré, certa. Però potser la falsedat de la primera va portar a dubtar de tot el relat. Així i tot, tant Pujades com Flórez, com també Villanueva, afirmen que Bernat II com fou el darrer comte de Besalú.⁶

Amb anterioritat però a aquests dos darrers, els benedictins dom de Vic i dom Vaissette, en la seva *Histoire de Languedoc* (que gaudeix de merescuda fama per l'encert de les seves crítiques i de les seves revisions), davant els problemes que els presentaven alguns documents, llançaren la idea de que hi havia d'haver hagut un darrer comte de Besalú, Bernat III, fill de Guillem II i nebot per tant de Bernat II:

«On trouve, en 1107, un Bernard, comte de Besalu, qui se dit fils de Stephanie. Or, celui-ci doit être différent de Bernard, comte de Besalu, dont nous

4. Francisco DIAGO, *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Barcelona, imprenta de Sebastián Cormellas, 1603, p. 155-156.

5. Petrus de MARCA, *Marca Hispanica sive limes hispanicus*. París, Franciscum Muguet, 1688, col. 544.

6. Gerónimo PUJADES, *Crónica Universal del Principado de Cataluña*. T. VII, Barcelona, imprenta de José Torner, 1831, p. 156 – 161 (redactada a principis del segle XVII). Enrique FLOREZ, *España sagrada*. T. XLIII, redactat per Antolín Merino i José de la Canal. *De la santa iglesia de Gerona*. Madrid, imprenta Collado, 1819, p. 341-343. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*. T. XV. *Viage a Gerona y á Roda*. Madrid, 1852.

venons de parler, puisque ce dernier était fils d'Adelaide. Bernard fils de Guillaume le Gros, ne fut donc pas le dernier comte de Besalu, comme l'a avancé l'auteur des Gesta des Comtes de Barcelone, et il faut en admettre un troisième de ce nom avant l'union qui fut faite de ce comté, en 1111, aux domaines de comtes de Barcelone».⁷

Aquesta proposta, acceptada i divulgada per Monsalvatje, prosperà i és la unànimement acceptada fins avui, tot i que, com intentaré demostrar, en aquest cas els savis benedictins no van estar encertats.

En síntesi la versió comunament acceptada diu que Guillem I es casà amb Adelaida, de la qual tingué dos fills, que serien Guillem II i Bernat II, i que morí el 1052. Guillem II es casà amb Estefania, de qui tingué Bernat III, trencà més tard la promesa de matrimoni feta a Llúcia, germana de la comtessa de Barcelona Almodis, cogovernà amb el seu germà i morí assassinat pels nobles a causa del seu mal caràcter; el seu germà i successor Bernat II podria no haver estat alié al crim. Bernat II regnà des del 1066 fins a un moment indeterminat, que segons els autors es situa entre 1097 i 1100; en tot cas, a partir de 1085 hauria associat al comtat el seu nebot Bernat III, en una situació (oncle fraticida cogovernant amb el nebot) semblat a la que trobem pels mateixos anys al comtat de Barcelona. De Bernat II es coneix un matrimoni amb Ermengarda, sense descendència, com tampoc no en tingué el seu successor i nebot Bernat III, a pesar de les seves esponsalles tardanes amb la filla de Ramon Berenguer III de Barcelona. Aquest esquema s'ha anat repetint amb certes reserves d'alguns autors pel que fa a l'assassinat de Guillem II i als dos cogovernos.⁸

ELS DOCUMENTS I ELS PROBLEMES

En la successió dels comtes de Besalú la primera dificultat rau en posar d'acord tres documents, dos de 1036 i un altre deu anys posterior. Els primers són un judici i una permuta en favor del monestir d'Arles, en els quals actuen el comte Guillem I de Besalú amb la seva esposa Adelaida i el fill del comte, Bernat. El tercer, de l'any 1046, és l'acta de consagració de l'església d'Arles, en la qual es troben les signatures de Guillem, comte, i Estefania, comtessa.⁹

7. DEVIC; VAISSETTE, *Histoire*, vol. II, fol. 143.

8. Segons la *Catalunya romànica*, (vol. IV, p. 28), Guillem II «sembla que tingué problemes amb el bisbe de Girona. Potser a causa del seu caràcter iracund fou assassinat per alguns dels seus nobles, potser amb el consentiment del seu germà Bernat. [...] Potser corregnà amb el seu germà Bernat II»; em sembla que si es dubta del relat rebut, no és la millor manera d'explicitar-ho, encara que potser és la més còmoda.

9. MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCXVI, col. 1063, ap. CCXVII, col. 1064 i ap. CCXXXI, col. 1089.

Conjuminar aquests tres documents presenta dos problemes. En primer lloc, el 1036 s'anomena només un fill, Bernat, que caldria en principi considerar com l'hereu, però en canvi qui succeí Guillem I fou l'altre fill, Guillem (II), que s'anomena repetidament fill d'Adelaida¹⁰. Com que Guillem I era casat amb Adelaida, no podia ser el comte Guillem que apareix el 1046 casat amb Estefania; aquest havia de ser Guillem II. Més encara quan amb posterioritat es coneix un Bernat Guillem fill d'Estefania, aquest no podia ser el Bernat Guillem fill de Guillem I i d'Adelaida (Bernat II), suposadament casat amb Estefania. Per tant el Bernat Guillem fill d'Estefania havia de ser un altre: Guillem III. Segon problema: el Guillem casat amb Estefania (suposadament Guillem II) s'intitulava comte el 1046; però en aquest moment Guillem I encara vivia. Amb aquestes premisses, la única hipòtesi versemblant era suposar que pare i fill cogovernaven.

Acceptada aquesta successió d'esdeveniments, sorgien nous problemes. L'afirmació de la *Gesta Comitum* que els nobles assassinaren Guillem II perquè no governés es contradita per la documentació; Guillem II certament governà tot sol, si bé no massa anys (1052 – c. 1066), però la seva successió obre un nou problema: no el succeí el seu fill, Bernat III, sinó el germà Bernat II.¹¹ Més important encara: pels mateixos anys (com a mínim entre 1090 i 1095) en què resulta clarament documentat Bernat II (fill de Guillem i germà de Guillem), apareix també com a comte Bernat Guillem, fill d'Estefania: el suposat Bernat III, que hauria d'haver nascut com a molt tard el 1071¹² i del qual es tindrien notícies com a comte des

10. En un jurament de fidelitat a l'arquebisbe Guifré de Narbona, no datat, publicat per MONSALVATJE, *Notícies Històriques*, vol. VIII, ap. 15, p. 145-146, que l'atribueix al 1053, i en diversos documents del 1054 referents a les mancades esposalles de Guillem II amb Llúcia de la Marca: ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer I, carp. 12, núm. 152, 209 i 197 respectivament, de propera publicació en Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dirs.), *Els pergamins de l'arxiu dels comtes de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, núms. 435, 438 i 439.

11. El 1066, Bernat comte de Besalú definia a la seu de Girona tots els usarges i albergues de Bàscara tal com els havia donat el seu germà i antecessor Guillem; Josep Maria MARQUES (ed.), *Cartulari, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1993, doc. 136, p. 262. El 1070, el mateix comte Bernat feia donació del monestir de Sant Martí de Les, vora l'Aude, a Sant Ponç de Tomeres «per la seva ànima i la del seu germà Guillem»; MONSALVATJE, *Notícies*, vol. VIII, ap. 25, p. 168-170. Ell mateix, el mateix any, renovà la donació de la moneda de Besalú, que el seu pare Guillem havia donat a Santa Maria de Besalú, per l'ànima d'aquest i del seu germà Guillem; MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCLXXXIII, col. 1162, MONSALVATJE, *Notícies*, vol. I, ap. 13, p. 269-270. Encara el 1095 el comte Bernat feia una donació al monestir Ripoll, en sufragi del seu pare Guillem i del seu germà Guillem; MARCA, *Marca Hispanica*, ap. 312, col. 1196. No hi ha cap rastre documental que faci pensar en que Guillem II fou assassinat ni molt menys en que Bernat II pogués haver estat còmplice del magnicidi; més aviat aquests repetits sufragis testimoniarrien el contrari.

12. En un jurament de fidelitat sense data, prestat per Artau, fill d'Adalrath, als comtes de Barcelona Ramon Berenguer I i Almodis, Artau promet ajudar els comtes contra tothom excepte contra Bernat Guillem, fill d'Estefania, i es compromet «ad tenere et ad habere et ad guerreiare ipsum honorem quem Guilelmus comes Bisuldunensis dimisit predicto Bernardo per suam hereditatem»; ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer I, carp. 21, núm. 134, FELIU – SALRACH, núm. 800. De

del 1090.¹³ Si Bernat II visqué com a mínim fins al 1095 i el 1090 Bernat Guillem fill d'Estefania (el suposat Bernat III) es titulava comte, no hi havia altra vegada més remei que suposar una nova etapa de cogovern.

BERNAT III NO EXISTÍ

Al meu entendre no solament no hi hagué cap cogovern, sinó que, com deia la *Gesta Comitum*, Bernat II i Bernat III foren un de sol: Bernat (II) Guillem, fill d'Estefania. Crec que aquesta afirmació queda ben establerta a partir de la documentació coneguda. Comencem per desfer els nusos que havien portat a fer necessària l'existència de Bernat III. En primer lloc, la suposada filiació de Bernat respecte a Adelaida i la impossibilitat de què el 1046 Guillem I fos casat amb Estefania.

En el primer cas, una lectura atenta dels dos documents de 1036, de redacció pràcticament idèntica, sembla indicar que Bernat no era fill d'Adelaida, sinó només de Guillem.¹⁴ Bernat podria ser fill del matrimoni anterior de Guillem amb Gerberga;¹⁵ això però no soluciona gran cosa, perquè en aquest cas Bernat hauria estat l'hereu i en canvi el successor fou el seu germà Guillem. He de reconèixer que la hipòtesi per salvar aquest obstacle és la part més fluixa de la meva argumentació: aquest Bernat dels documents de 1036 devia morir jove i el seu nom se-

---

manera semblant s'expressa un altre jurament, també sense data, prestat per Bernat Albert als mateixos comtes de Barcelona, que però afegeix un element clau en la nostra demostració, que rependrem més endavant: «ego predictus Bernardus aidutor ero vobis predictis comiti, scilicet, et comitisse et Bernardo Guilielmi, filio Stephanie femine», ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer I, carp. 21, núm. 146, FELIU – SALRACH, núm. 835. Les dates extremes per aquest darrer document són 1066-1071.

13. Convinença entre Guillem Hug, fill de Sança, i Bernat comte, fill d'Estefania, de 18 de juliol del 1090; Francisco MIQUEL I ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Major. Cartulario que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Barcelona, CSIC, 3 vol., 1945-1947, (en endavant *LFM*), vol. II, doc. 502. Jurament de fidelitat prestat per Pere Ramon, fill d'Adelaida, al comte Bernat, fill d'Estefania, contra tothom excepte contra el comte de Cerdanya Guillem Jordà i el fill d'aquest Bernat Guillem, document no datat, ACA, Cancelleria, perg. de Berenguer Ramon II, núm. 92. Donació del castell de Navata feta per Bernat Albert de Navata al comte Bernat de Besalú; en el jurament que acompanya la donació, el comte és esmentat com Bernat fill d'Estefania (*LFM*, II, doc. 503 i 504, de 30 de març del 1099). Jurament col·lectiu que els nobles del comtat feren al comte Bernat, fill d'Estefania (*LFM*, II, doc. 500). Jurament de fidelitat prestat per Bernat comte de Besalú, fill d'Estefania, al comte Ramon Berenguer III de Barcelona amb motiu del contracte de matrimoni amb la filla d'aquell i de Maria Roderic, MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCCXXXIX, col. 1232, *LFM*, vol. II, doc. 508, de 10 d'octubre de l'any 1107.

14. «ante domnum Vvillium Comitem Bisulluni [...] et ante ejus conjugem domnam Azaizem Comitissam et ante filium praelibati Comitis domnum Bernardum nomine», MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCXVI, col. 1063.

15. Aquest primer matrimoni ha estat posat en evidència fa relativament poc temps per AURELL, *Jalons*, p. 344, a qui em remeto.

ria représ per un fill posterior, el futur comte Bernat II. Ja sé que no és gens recomanable solucionar els problemes matant gent, però en aquest cas no queda altre remei; i encara cal fer morir també abans del 1046 la comtessa Adelaida, ja que, com demostraré, Bernat II fou fill del matrimoni de Guillem I amb Estefania, documentat aquest any.¹⁶

De fet, la interpretació que fan del matrimoni entre Guillem i Estefania és l'aspecte més sorprenent de la proposta dels historiadors del Llenguadoc: perquè s'ha vingut suposant, sense deixar cap espai per al dubte, que el casat de 1046 era el fill (Guillem II) i no el pare (Guillem I), a pesar de què això obligava a suposar una etapa de cogovern? Potser perquè no es coneix cap altra esposa de Guillem II? o perquè la casualitat ha fet que les mencions de Bernat fill d'Estefania siguin tardanes? però, perquè ningú no s'ha adonat de que resulta ben estrany un cogovern on els cogovernants no apareixen mai junts? com tampoc no apareixen mai junts els suposats cogovernants Bernat II i Bernat III; i ni en un cas ni en l'altre no hi ha tampoc cap referència d'un cogovernant a l'altre. De fet els acceptants de la tesi del cogovern haurien de parlar en tot cas de doble titulació, de lluita pel poder, de guerra civil, però d'un tal enfrontament no n'hi ha tampoc cap rastre.

Fins aquí he intentat aclarir que Bernat II *no havia de ser necessàriament* fill d'Adelaida i que Bernat Guillem fill d'Estefania *no havia de ser necessàriament* Bernat III. Ara cal fer un pas més i demostrar que Bernat II fou fill d'Estefania i, per tant, que Bernat II i Bernat III *són* la mateixa persona; o, dit d'una altra manera, que Bernat III no existí.

Que Bernat II i Bernat III no siguin esmentats mai conjuntament, que la majoria dels documents siguin només a nom de Bernat o de Bernat Guillem, sense fer cap distinció, que els nobles del comtat apareguin tant vora una denominació com vora l'altra i que Ramon Berenguer IV, a l'hora d'esmentar els darrers comtes de Besalú només esmenti un Bernat Guillem, ho podem considerar arguments secundaris.¹⁷

La prova definitiva, i em penso que irrefutable, la constitueixen els juraments de fidelitat, ja citats,¹⁸ prestats per Artau, fill d'Adalrada i per Bernat Albert de Navata als comtes de Barcelona Ramon Berenguer I i Almodis, de redacció molt semblant. Aquest darrer diu:

16. A la *Catalunya romànica*, IV, p. 29, es diu que Bernat II és anomenat en els documents fill d'Adelaida, mentre que Bernat III era anomenat fill d'Estefania; però no hi ha ni un sol document en què Bernat Guillem sigui anomenat fill d'Adelaida. En canvi DIAGO, *Historia*, fol. 155-156, l'encertava atribuïnt a Guillem I el casament amb Estefania, de qui tindria Bernat, i considerant Guillem II fill d'un anterior matrimoni del comte.

17. Els documents que esmenten diversos comtes de Besalú només fan sempre menció d'un Bernat Guillem: així, la confirmació de la donació de Santa Maria de Besalú a Sant Ruf d'Avinyó, feta el 1136 per Ramon Berenguer IV, on s'anomenen els privilegis concedits al monestir pels comtes Bernat, Guillem i Bernat Guillem; MARCA, *Marca Hispanica*, ap. 391, col. 1282.

18. Vegeu *supra*, nota 12.

«Et ego predictus Bernardus adiutor ero vobis predictis comiti, scilicet, et comitisse et Bernardo Guillelmi, filio Stephanie femine, de ista hora in antea ad tenere et ad habere et guerreiare ipsum honorem quem Guilelmus comes Bisullunensis dimisit predicto Bernardo per suam hereditatem {...} Et non habebō pacem nec societatem nec finem cum Guillelmo, illo comite qui modo tenet Bisulluno, donec vos iamdicti Reimundi comes et Almodis comitissa et Bernardus Guillelmi solvatis me inde».

En resulta que Bernat Guillem, fill d'Estefania, va rebre un *honor* del seu pare i que aquest no podia ser pas el comte Guillem «qui modo tenet Bisulluno», que més aviat semblaria que li volia arrabatar. Per tant Bernat Guillem era fill de Guillem I i d'Estefania i germà de Guillem II. El document no està datat, però la menció de Ramon Berenguer i Almodis només permet l'espai entre 1052 i 1066;¹⁹ per tant el comte de Besalú a qui fa referència el document només podia ser Guillem II.

Bernat II fou doncs el darrer comte de Besalú governà, no com indica la *Gesta Comitum* durant seixanta anys, però sí durant guairebé mig segle, i, mort sense fills, fou succeït per Ramon Berenguer III de Barcelona. Bernat III no és més que un fantasma, una il·lusió de la ment que cal bandejar dels llibres d'història.

ALTRES PERSONATGES DE LA CASA COMTAL DE BESALÚ

Com ja he dit al començament de l'article, les novetats referents als comtes de Besalú no es limiten a l'inexistència de Bernat III.²⁰

Per començar, ningú no ha fet esment d'un document sense data i una mica pertorbador en què Gausfred jura fidelitat al seu germà Bernat (II), comte de Besalú i li promet ajuda contra qualsevol súbdit dels comtats del seu pare, o sigui del Rosselló, Peralada o Empúries.²¹ Aquest Gausfred ha de ser el fill fadristerne del comte del Rosselló Guislabert II i d'Estefania i germà del futur comte Girard I del Rosselló;²² això significa que en algun moment Estefania deixà d'estar casada amb

19. 1052: casament de Ramon Berenguer i Almodis; 1066: moment en que Bernat Guillem figura com a comte de Besalú. El moment més normal per a situar aquest document serien els anys d'enfrontament dels comtes de Barcelona amb Guillem II després que aquest incomplís la promesa de casament feta a Llúcia, germana d'Almodis (1054) i abans de la concòrdia entre els comtes (1057); però no és més que una hipòtesi.

20. Apart del que direm a continuació, podem recordar el cas de Gerberga, primera esposa de Guillem I, ja citat (nota 15).

21. ACA, Cancelleria, perg. de Berenguer Ramon II, núm. 42, d'onze de novembre de 1088.

22. La menció dels comrats de Peralada i Empúries és atribuïble al condomini teòric que mantingueren els dos comtats segons Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, ed. Teide, 1957, p. 14. De tota manera és una situació anòmala que valdria la pena tornar a examinar.

Guillem I de Besalú i es maridà amb Guislabert II del Rosselló: només així Bernat II de Besalú i Gausfred es podien dir germans.

La família de Bernat II ofereix encara més sorpreses. Se'n coneix un casament amb Ermengarda, de filiació desconeguda, que *L'horror vacui* portà Monsalvatje a creure que es tractava d'Ermessenda, filla de Ponç I d'Empúries, suposició que acceptaren Valls i Taberner i Soldevila, i també Rovira i Virgili i que apareix encara a la *Catalunya Romànica*.²³ Ha estat Armand de Fluvià qui ha indicat que no se'n coneix l'ascendència.²⁴ Aurell referma el desconeixement de la seva filiació i resumeix aquesta transmissió historiogràfica, a més d'indicar l'únic document que se'n coneix: la restauració de Sant Esteve de Banyoles (1078), publicat per Marca i tornat a publicar per Monsalvatje.²⁵

Abans que amb d'Ermengarda, Bernat II havia estat ja però casat amb Sança, el llinatge de la qual ens és també desconegut. Aquest enllaç sembla haver passat fins ara totalment inadvertit;²⁶ al menys no en parla cap historiador ni es fa constatar en cap dels quadres genealògics publicats. Tot i això la seva existència és testimoniada per dos documents, un dels quals fou ja publicat per Monsalvatje, sense ometre'n l'entrada corresponent a l'índex onomàstic, i a més ha tornat a ser publicat recentment per Marquès. Es tracta de la donació feta a la seu de Girona per part dels comtes Bernat II i Sança, de l'alberga, els acaptes i les toltes que tenien sobre un alou que la Seu posseïa a la parròquia de Parets d'Empordà, molt possiblement l'alou que poc abans havia estat llegat a la Seu pels esposos Arnau i Nèvia; estranyament la mateixa confirmació fou repetida al cap de poc temps per Bernat Guillem tot sol.²⁷

L'altre document, fins ara desconegut, és la donació nupcial feta per Bernat II a la comtessa Sança. Encara que no en consti la data, cal situar-lo el mateix any 1066, entre la mort de Guillem II i el document abans citat,²⁸ a no ser que pensem que Bernat es titulava comte en vida del seu germà. De fet és un esborrany

23. VALLS I TABERNER I SOLDEVILA, *Història*, p. 128; ANTONI ROVIRA I VIRGILI, *Història nacional de Catalunya*, (7 vol., Barcelona, 1922-1937), vol. III, p. 576; *Catalunya Romànica*, vol. IV p. 28.

24. FLUVIÀ, *Els primitius*, p. 51.

25. AURELL, «Jalons...», 1991, p. 339 i 347. Pel document de Banyoles, MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCXC, col. 1168-1170, i MONSALVATJE, vol. XI, ap. CCCXLIII, p. 319-322. Monsalvatje data correctament el document l'any 1078; Marca ho havia fet el 1088. En l'edició de Marca el document afegeix encara una altra curiositat, referent a Ramir II d'Aragó, que seria massa llarg examinar aquí i que dono en apèndix.

26. De fet em vaig començar a interessar per la família comtat de Besalú en topar amb aquesta comtessa Sança, tant perfectament documentada com desconeguda.

27. Per la cessió de Guillem i Sança, MONSALVATJE, *Notícies*, 1901, ap. CCCXXVI, p. 313-314, i MARQUÉS, *Cartoral*, doc. 135, p. 261, document de 30 de setembre de 1066. Per la donació d'Arnau i Nèvia, *Ibidem*, doc. 134, p. 260-261. Per la confirmació de Bernat comte, tot sol, MONSALVATJE, *Notícies*, vol. XI, ap. CCCXXIII, p. 311-312 i MARQUÉS, *Cartoral*, doc. 136, p. 262.

28. ACA, Cancelleria, perg. de Ramon Berenguer I, carp. 7, núm. 36 g (és una còpia del segle XIII), FELIU - SALRACH, *L'arxiu*, núm. 852.

(no porta signatures ni, com hem dit, data), però és interessant perquè conté un llistat dels béns del comte (comtats, vescomtats, castells), que teòricament eren donats a la comtessa, si bé aquesta només en podria disposar si no tenia fills sobrevivents.

Per tant cal afegir a l'arbre genealògic dels comtes de Besalú aquesta comtessa Sança, casada amb Bernat II el 1066 i morta abans del 1078, en què Bernat II apareix casat amb Ermengarda.

Bernat II es casà encara dos cops més: amb una Matilde, també absolutament ignorada per l'historiografia i amb la que visqué com a mínim dotze anys, entre 1081 i 1093, segons els dos documents que se n'han conservat: l'acta de consagració de Santa Maria de Lledó, de 4 de maig de 1081 i la donació de l'església de Sant Martí d'Ogassa al monestir de Sant Joan de les Abadesses, de 22 de gener del 1093.²⁹ I finalment amb Ximena, filla de Ramon Berenguer III i néta del Cid,³⁰ que és citada com a comtessa de Besalú com a mínim en un document de 1109.³¹

Fruit d'algun d'aquests matrimonis fou un fill o l'esperança d'un fill (segurament de la comtessa Matilde), que apareix citat en la renovació del feude del castell de Fenollet a favor de Bernat Torró, el qual promet fidelitat al comte Bernat «et filio eius qui comes erit Bisulluni»: ³² Bernat II morí sense descendència i amb ell finí el comtat independent de Besalú, però ben a desgrat seu, ja que en el seu intent per obtenir descendència no hi planyé matrimonis: almenys quatre! i sembla que al menys per un moment tingué un fill un fill o pensà que el podria tenir.

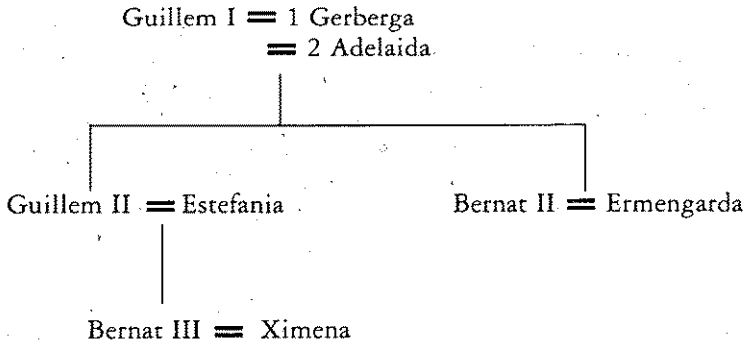
Les conclusions d'aquest article crec que com millor es poden expressar és comparant l'arbre genealògic tradicional amb el que resulta de la lectura que he fet dels documents.

29. MONSALVATJE, *Noticias*, vol. XI, ap. CCCXLVI, p. 323-328 i ACA, Cancelleria, perg. de Ramon Berenguer III, núm. 4.

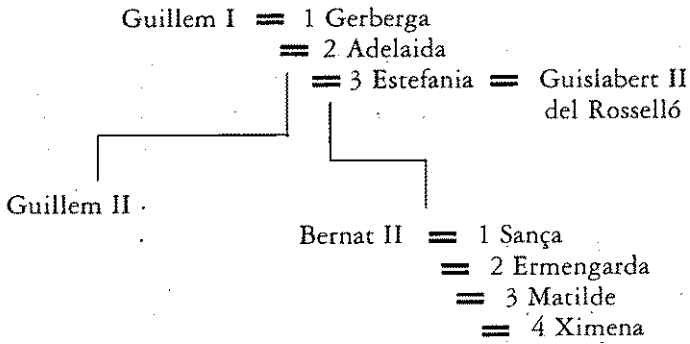
30. Tot i que la documentació no cita mai el nom de la filla de Ramon Berenguer III i de Maria Roderic; crec que l'argumentació de Vajay identificant-la amb Ximena, esposa de Roger III de Foix, com ja havia fet el P. Mariana i havia acceptat Bofarull, és suficientment fonamentada; Próspero de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, 1836, vol. II, p. 194. Vajay utilitza un acurat anàlisi documental i un profund coneixement del dret feudal per a demostrar que l'esposa del darrer comte de Besalú no el premorí, com s'ha dit: de ser així la seva dot (el comtat d'Osona) hauria passat al seu marit, cosa que no succeí. Tampoc no tenia dret al comtat d'Osona, ja que només n'hauria rebut la possessió un cop mort el seu pare, Ramon Berenguer III. El darrer obstacle, que el 1110 Ramon Berenguer confesés no tenir hereu, el salva amb la constatació que la filla dotada perdria qualsevol dret a l'herència paterna. Ximena, nascuda cap al 1105, esposada nena amb Bernat II de Besalú (pràcticament una excusa per una operació política, com passaria la generació següent amb Peronella d'Aragó), es casaria en una edat normal, el 1117, amb Roger III de Foix, VAJAY, «L'aspect polítique».

31. Es tracta de la franquesa del dret de coure pa concedida per Bernat Arnau al monestir de Santa Maria de Besalú amb consentiment del comte Bernat «et comitissa eius uxoris»; és un document de 30 de novembre de l'any 1109 del qual MONSALVATJE, XI, ap. CDXIV, p. 382, dóna només un extracte.

GENEALOGIA TRADICIONAL

NOVA GENEALOGIA

APÈNDIX

RAMIR II D'ARAGÓ I EL COMTAT DE BESALÚ

El document de restauració de Banyoles, deia a la nota 25 del text, conté una curiosa notícia relativa al rei Ramir II d'Aragó. El document és de 1078, però gairebé seixanta anys més tard, cap al 1137 o 1138, s'hi afegí una confirmació que diu: «Ego Ranimirus Dei gratia Rex et electus Tarraconensis et Barchinonensis concedo et confirmo hoc quod superius scriptum est et hoc signum facio de mea manu». ³³ Què hi feia Ramir II a Banyoles? en qualitat de què feia aquesta confirmació? Va ser o va intentar ser bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona? Afegim-hi encara que no era la primera vegada que Ramir II visitava aquestes terres; ja el 1135 havia signat un document a Besalú.

Els problemes provocats pel testament d'Alfons I d'Aragó i els fets que ocorregueren fins al casament de Ramon Berenguer IV amb l'hereva d'Aragó Peronella, són prou coneguts. ³⁴ En canvi els episodis que relacionen Ramir II amb Besalú ho són bastant menys. ³⁵ Li sabem per primera vegada el 1135, exiliat, ja que escriu «si Deus recuperaverit in meo regismo», ³⁶ i possiblement fou des d'aquí, o al menys des del territori sotmès al comte de Barcelona, que es concertà la boda amb Agnès de Poitou, neboda del comte de Tolosa Alfons Jordà, un altre dels valedors de Ramir II; però paral·lelament s'hagué de produir la recuperació del reialme, ja que el casament tingué lloc a Jaca a finals del mateix any.

El que vingué després també és prou conegut: el naixement de Peronella i el seu lliurament com a promesa a Ramon Berenguer IV (11 d'agost de 1137). Amb la princesa el comte de Barcelona rebia tota l'autoritat sobre Aragó, fins i tot en cas que Peronella morís sense deixar hereu. En canvi Ramir es conformava amb ser

«rex, dominus et pater in praefato regno et in totis comitatibus tuis dum mihi plaquerit». ³⁷ Aquest alt poder sobre tots els territoris sotmesos, fos quin fos el seu origen, ³⁸

32. LFM, II, 498, de 15 de maig del 1086.

33. MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCXC, col. 1168-1170.

34. Per cenyir-nos als autors més moderns, en fan bones descripcions Percy E. SCHRAMM, *Ramon Berenguer IV*, en Percy E. SCHRAMM; Joan-F. CABESTANY; Enric BAGUÉ, *Els primers comtes-reis: Ramon Berenguer IV, Alfons el Cast, Pere el Catòlic*, Barcelona, 1960; Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona ²1963, p. 147-169; Josep M. SALRACH, *El procés de feudalització, segles III-XII*. En: Pierre VI-LAR (dir.), *Història de Catalunya*, vol. II, Barcelona, 1987, p. 362-366. José Ángel SESMA MUÑOZ, *Aragón Medieval*, en: Àngel CANELLAS LÓPEZ (dir.) *Aragón en su historia*, Zaragoza, 1980, p. 132-135, encara que més curt, aporta algunes precisions.

35. Se n'ha ocupat recentment Armand DE FLUVIÀ I ESCORSA, *De oro, cuatro palos de gules, escudo de los condes de Barcelona*. «Hidalguía», XLIV, núm. 256-257 (1996), p. 447-466, especialment les pàgines 464-465.

36. SCHRAMM, *Ramon Berenguer IV*, p. 14. La pèrdua del regne només es pot explicar per una invasió de García VI de Navarra, aliat o no amb Alfons VII de Castella, o per la defecció de la noblesa aragonesa (o per tot plegat).

37. MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCCXCIV, col. 1284.

38. Aquest alt poder simbòlic no va ser entès igual pel rei i pel seu gendre; sembla que Ramir II continuà fent actes de sobirania, sobretot concedint beneficis. Això degué motivar dos documents posteriors pels quals Ramir II invalidava les donacions que havia fet després del traspàs del poder i manava que Ramon Berenguer IV fos tingut com a rei; MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CCCXCV, col. 1285, de data 27 d'agost de 1137 i ap. CCCXCVI, col. 1285-1286, de data 13 de novembre del ma-

podria explicar que Ramir II confirmés com a rei del document de Banyoles el 1137 o 1138.

La compensació a Ramir II pel lliurament del reialme a Ramon Berenguer IV no devia ser només la satisfacció d'anomenar-se rei també als territoris del seu gendre; devia anar acompanyada de la concessió de la dignitat, el poder real i les rendes que significaven les mitres de Barcelona i de Tarragona. Aquestes havien quedat tot just vacants per la mort de sant Oleguer el 6 de març de 1137 i devien ser utilitzades per Ramon Berenguer IV com a moneda de canvi, tot i que la titulació no surt als documents de cessió suara esmentats: de fet no n'hi ha altra notícia que aquest document de Banyoles.³⁹

En tot cas Ramir II no passà d'electe i encara amb problemes: a Barcelona els canonges havien escollit per bisbe Arnau Ermengol, com a mínim des del juliol de 1137 i per tant les pretensions de Ramir II i potser les de Ramon Berenguer IV topaven amb els desigis del cabilde. D'altra banda segurament Roma no va acceptar que Ramir II ocupés cap càrrec eclesiàstic. Així i tot hi degué haver un estira i arronsa prou llarg: Arnau Ermengol no fou consagrat fins al 1139 i Gregori, abat de Cuixà, que seria el nou arquebisbe de Tarragona, hagué d'esperar el 1143; fins el 1149 no està documentada la retirada de Ramir II al monestir de Sant Pere el Vell, d'Osca, si bé és podia haver produït abans, un cop liquidades les esperances d'ocupar el solí tartagoní.⁴⁰

Ramir II fou rei per poc temps, però a pesar d'haver estat en diferents moments electe per a tres seus (Roda, Barcelona i Tarragona), no aconseguiria mai ser bisbe. De fet podria molt ben ser que a pesar de l'«elecció», Ramon Berenguer IV no tingués cap interès real en dotar Ramir II d'un poder efectiu, mal que fos de base eclesiàstica.

---

teix any; SCHRAMM, *Ramon Berenguer IV*, p. 17-18, que en treu conclusions no prou encertades: segons ell el darrer document és donat en el moment en què Ramir II decideix retirar-se definitivament al monestir. Veurem que no era ben bé així.

39. La data de la mort de sant Oleguer és el que ens permet datar el document de Banyoles el 1137; a tot estirar es podria allargar fins poc abans de primer de juliol de 1139, quan fou consagrat el nou bisbe de Barcelona.

40. FLUVIÀ, *De oro*, p. 465.